

UT (HEBRAEI ET FLACIUS) UNUM SINT

(Pavao Knezović. 2012. *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860.–1945*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM. 933 str.)

Tisuću petsto pedeset grama tešku povijest studija bogoslovije u hercegovačkoj franjevačkoj provinciji, u vremenskom rasponu od 1860. do 1945. godine, nastalu kao plod višegodišnjega istraživanja profesora Pavla Knezovića, pročelnika Odjela za hrvatski latinitet na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, u ruke načelno može uzeti pet različitih skupina ljudi.

Prvu čine oni koji će, pročitavši knjigu (ili bi to barem trebali učiniti) i oduševiši se njome (a za to imaju razloga), napisati prikaz za neki od znanstvenih časopisa, trudeći se da se i drugi zagriju za djelo, čime se pokreće i biba valovlje stručnih čitatelja.

Drugoj pripadaju svi oni (nesretni) studenti koji, jer imaju (još nesretnije) profesore nekritički i nadobudno očekujuće od svojih slušača da glatko ovladaju podacima unutra sabranima kao obaveznom literaturom, ne razumeći i zato bezvoljno napamet bubaju môre imenâ i godina, što samo pridonosi omrznuću vrijednoga autorova imena među mlađahnim, budućim akademski obrazovanim građanima.

U treću skupinu uvrštavam očajoljubnike i privrženičke “rodu i fratrime”, koji će u knjizi prepoznati vlastitu baštinu i vlastite korijene pa ona

za njih stoga nema samo znanstvenu nego – mnogo radije – sentimentalnu vrijednost, pri čem, upotrijebivši riječ “sentiment”, ne mislimo na nostalgično žalovanje, već na živo podsjećanje i povezivanje (puni smisao naziva *traditio*), pogotovo ako je riječ o iskorijenjenicima koji gorki kruh muke (ma kako bijel i sladak on zapravo bio) grizu u tuđini.

Četvrta su skupina već čitatelji u pravom smislu riječi: povjesničari Crkve, povjesničari školstva, biografi, statističari i sl. Oni u knjizi vide dragocjen izvor za svoj daljnji rad, znajući koliko je truda potrebno da se arhivska građa pronađe, skupi, prepiše, prevede, sredi i opiše. Čitatelji su to koji se podacima znaju služiti i ugrađivati ih u veće istraživačke cjeline, pridonoseći povezivanju znanjâ i osvjetljivanju zasad tmušnih područja crkvene, franjevačke i povijesnoškolske zbilje hercegovačkoga prostora, ili pak manjkavostima u životopisima pojedinih svijetlih likova povijesti.

Ipak, tek će pojedinci poći još korak dalje, nazrijevši da, osim povijesne, knjiga posjeduje i bitno teološku dimenziju.

Profesor Knezović odvažio se na rad – ne ponajprije na pisanje knjige, jer nije mogao sa sigurnošću znati

kuda će ga njegovo istraživanje pove-
sti – s istinom, što je vrlo nezahvalan
i u svim sustavima nepodoban posao.
Istina je da ljude istina žulja. Vrijeme
u kojem čak ni relativno svježi doga-
đaji ne mogu biti opisivani ni tuma-
čeni bez prozivanja i pozivanja da
prošlost ostavimo prošlosti, kao da
nam u tom smislu ne ide na ruku. No
naš autor nije ostavio ruku ispruženu
u jalovu čekanju: umjesto toga, on je
obje ruke zavukao u arhiv provincije
Uznesenja Marijina i u samostansku
knjižnicu u Mostaru. Hm, ima li još
(ili, temeljnije: može li uopće biti)
istine u listovima nagriženima plijesni
iz roda *Memmoniella* i *Alternaria*?

Rezultat je njegova rada zamašno
djelo. Nadovezujući se na prethodno
objavljene studije o povijesti franje-
vačke klasične gimnazije na Širokom
Brijegu te povijesti novicijata herce-
govačkih franjevacu, njime se zapravo
zaokružuje povijestopis franjevačkih
odgojnih zavoda u Hercegovini. Među
tim trima etapama zrenja mladoga
franjevca razdoblje visokoškolskoga
obrazovanja i trajanjem i sadržajem
zauzima posebno važno mjesto. Godi-
nom novicijata i polaganjem privreme-
nih zavjeta on je uveden u franjevački
život. Sada mu to vrijeme provedeno
u prisnosti s Bogom, tijekom kojega
se nadahnjivao na duhovnim izvorima
Reda, valja zamijeniti tvrdom hranom
– filozofijom i teologijom. Upoznat
će da o Bogu treba nešto reći – jer je
franjevački red poslanički usmjeren –
ali da taj govor nije prazno umovanje;
učit će, naprotiv, da se dokaz o postoj-

janju Boga, što ga je razvio Oštroumni
naučitelj, ne protivi Franjinoj poetici,
a od Serafskoga će naučitelja usvojiti
da istinsko razumijevanje sadržaja
vjere mora voditi pobožnijemu, pače,
mističnomu životu. Vrijeme bogoslo-
vije, dakle, vrijeme je upoznavanja i
omjeravanja vlastitih duhovnih sila sa
snagom koja izbija iz svetih teologa (u
to doba još nije postojalo dihotomije
između teologiziranja i svetosti života
onoga koji teologizira), te rasta prema
mjeri uzrasta punine Kristove (usp. Ef
4,13), o čem je već Franjo Asiški napi-
sao Antunu Padovanskomu: “Drago
mi je da predaješ braći svetu teologiju,
samo da zbog toga studija ne gasiš
duha molitve”¹ kojemu sve ostalo vre-
menito treba služiti.

Valja očekivati da će se taj duhovno-
intelektualni rast odvijati u poticajnom
ozračju; i već nam pred oči iskrsava
srednjovjekovni samostan, smješten
poviše grada ili u osami, s aulom,
bogatim knjižnicom, korom, pa onda
klaustrom i prostranim vrtom u kojem
se može *ambulantes docere* – naravno,
uz uravnotežen dnevni red koji mla-
domu bogoslovcu ostavlja dovoljno
vremena za studij i molitvu.

Tu će nam idealiziranu predodžbu
profesor Knezović do temelja srušiti
već na prvim stranicama. Franjevci
su u Hercegovini od početaka bili i
do danas ostali *peregrini et advenae*
i, kao takvi, najizvršniji opslužitelji
svetoga siromaštva koje je braću,
Franjo s ponosom govori, *heredes et*

¹ Iz Pisma bratu Antunu (PBAnt).

*reges regni instituit, pauperes rebus fecit, virtutibus sublimavit.*² S tim njihovim hodočasničkim stanjem opširno nas upoznaje drugo poglavlje “Snosit udes valjalo je”, koje zauzima više od polovine knjige (str. 13–564), a kojemu prethodi kratak pogled u povijest bogoslovije bosansko-hercegovačkih franjevaca (str. 7–10). Odcijepivši se 1844. od Provincije Bosne srebrene, te pošavši iz kreševskoga samostana i utaborivši se u pustom širokobriješkom kraju, u kojem “nije bilo ni crkvice, a kamoli samostana i odgojnih zavoda” (str. 13), franjevci su morali suočiti se s najljućom kruhoneimaštinom (što će im priskrbiti pohvalu u duhu Franjina pravila: “Il nuovo Convento [...] Shiroki=Brig, *ridotto alla migliore oservanza (!) possibile*”,³ str. 16), ali i neriješenim pravnim statusom, reguliranim tek osam godina poslije, uspostavljanjem Hercegovačke franjevačke kustodije. Gladni i promrzli, ti će franjevci morati biti milostinjari i kuhari, graditelji i stočari, a onda osobito opismenitelji,⁴ bagonosci i utješitelji onima kojima su poslani, ne zapuštajući za cijelo to vrijeme svoju formativnu zadaću – mudroslovlje i bogoslovlje.

Među tim, mlada su braća bila mahom slána na studije u Italiju,

sve dok ondje nisu započele oružane pobune za ujedinjenje Italije, a tu su upravo samostani dosta postradali. Dodatnu su nevolju pričinjale i financijske poteškoće, te su 1860. godine prva zavjetovana braća začeli studij u samostanu u Širokom Brijegu. Otada će, zbog Hercegovačke bune najprije preseljena u Humac, a potom i u Mostar, bogoslovija ući u razdoblje nešto mirnije, “sjedilačko”, obilježeno uzdizanjem Kustodije na rang provincije (1892), Prvim svjetskim ratom, gospodarskim poteškoćama (suša, nerodica, glad), ali i sudjelovanjem bogoslova u duhovnom i kulturnom životu hercegovačkoga naroda (tematska sijela, đaćka liga, književni zbor “Bakula”, naprimjer), vodeći se poticajnicom “Sve za vjeru i dom” (str. 208), odnosno, u međuraću, “*sa živom vjerom, čvrstom nadom i gorućom ljubavlju za Boga, Red i Narod*” (str. 251). Učilište je uza sve te neprilike nastavilo raditi, vodeći računa o novim zahtjevima i potrebama vremena. Tako se 1932. godine filozofsko-teološki studij reorganizirao, to jest produljio na pet godina, u skladu s novim propisima o studiju u franjevačkom redu, a pred drugosvjetsko-ratna zbivanja, zbog nemogućnosti studiranja u inozemstvu, bogoslovija se prenapučuje pa se prvotечajci i drugotečajci – mudroslovci – sele u humački samostan.

Svoju je najnesretniju kob, ipak, bogoslovija iskusila za Drugoga svjetskoga rata. Česta su bombardiranja onemogućila tijek redovitoga odvi-

² Iz Pravila potvrđenoga bulom (PPr 6,4).

³ Kurzivna je istaka moja.

⁴ Značajan pothvat Hrvatskih seljačkih škola koje je osmislio i u njihovu ostvarenju prednjačio fra Didak Buntić.

janja nastave, tako da bogoslovi, već prema tečajevima, s pečalom, ali i s vjerom, polaze u nasljedovanje apostolskoga života progonstva: jedni u Čerin, drugi u Veljake, nekoliko ih ostaje u Mostaru, no u svemu *spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes, persequentes benedicentes* (Rim 12,12). Ni proglašena kratkotrajna jednakopravnost značaja i svojstva mostarske franjevačke bogoslovije s drugim rimokatoličkim bogoslovnim učilištima (usp. str. 504) nije mogla odagnati mučnu zbilju: bombardiranje humačkoga samostana povuklo je za sobom nomadstvo mladih franjevaca, te se oni raspršiše po župama hercegovačkoga kraja. No, iako lutaoci, oni su u obdržavanju redovničke discipline i studija besprijekorni (usp. str. 544). I to do zadnjega, u inat tragičnim zbivanjima: otimanju hrane u ime narodne vlasti, preslušavanjima, zlostavljanjima, premještanju dijela bogoslova u Sarajevo, velikoj materijalnoj oskudici, operaciji “Bura”, a onda nemilomu zatiranju svakoga traga hercegovačke intelektualne i duhovne elite, mostarske provincije članova među prvima, i posebno brutalno. Rasuše se njezini bogoslovi potom od nemila do nedraga: “jedne istukoše, druge pobiše” (Mk 12,5), ostali potražiše utok u Sarajevu, Zagrebu, Dubrovniku. I ugasnu dično nekoć kljajalište serafskih nasljedovatelja...

Kljajalište doduše da, ali ne i kljajanci! Jer da je doista svih nestalo,

ne bi im se ni spomena znalo. I tu se primičemo teološkoj dimenziji Kneževićeve monografije. Treće, četvrto i peto poglavlje, naime, živa su teologija. U njima se donose: popis studenata (“Novi katalog teologije”) na mostarskoj franjevačkoj bogosloviji između akad. god. 1937/1938. i 1944/1945, pri čem su “od početka do kraja studija” navedeni svi predmeti “koje je dotičnog semestra” svaki pojedini student “slušao i polagao s ocjenama upisanim slovima i brojem” (str. 567) (“I čovjek teži gore, nad sebe” – treće poglavlje, str. 565–684); životopisi franjevaca profesora koji su na bogosloviji u tom razdoblju predavali (“Njina muška desna neprestano zida dvore čovječanstva” – četvrto poglavlje, str. 685–819); abecedni popis studenata franjevačke teologije u Mostaru upisanih u prvi katalog (*Liber classificationum seminarii theologici in Mostar ab an. 1895–1938*) i u drugi, “novi” katalog (*Liber classificationum ab anno 1937–*) (“Mladići što su ostavili zauvijek svoj dom, roditelje” – peto poglavlje, str. 820–888).

Objelodanivši sva ta imena, autor ove knjige nije nastupio samo kao istraživač nego i kao teolog. Jer izvući ime iz zaborava znači učiniti da se ono opet spominje, a spominjanje je imena spominjanje konkretne osobe pred Bogom što je, pak, u konačnici, narativna, litanijska pohvala Božjega stvoiteljskoga i svedržiteljskoga djela.

U svako je ime toliko toga utkano. Možda podneblje najprije. Kakvo je

hercegovačko podneblje? Na nekim mjestima (Čapljina, Čitluk, Ljubuški) toplo i mediteranski blago, no većinom suro, oporo i ne baš gostoljubivo. Tko je god bio, na primjer, u Lipi, rodnom mjestu fra Ivana Ančića, po niskoj će travi vidjeti da silovit vjetar uvjetuje i oblikuje cjelokupni tamošnji život. Ondje se neće roditelji Petrarca, ondje nema mjesta za renesansu. Ondje treba biti brz, gotovo poput ekstenzivna stočara, stalno u pokretu za oskudnim vlatima i vodom za svoje stado. Ondje su ljudi opaljeni burom, naoko grubi, na brzaka isklesani, uglati, u borbi za život. Nisu oni hladni, naprotiv: ali oštre, duge zime priječe im upuštanje u južnjačku raspjevanost. Njihova je ljubav usmjerena kratkim poukama u preživljavanju. Zato ćemo se i smutiti očekujemo li od hercegovačkoga franjevca da bude preslika maloga brata iz Dubrovnika ili Kampora. On je “pratar” (već i zamjena labiodentala bilabijalom sugerira tvrdoću), brkat, koščat, kadgod otnesit, konjanik (eto prilagodbe Franjine zabrane jahanja braći mjestu i vremenu). No pod tom se čojnatom kožom krije srce koje gori za Boga, Red i Narod. Ne bi se inače provincijal mogao zauzimati za bogoslove, djecu rođenu u okovima, dok piše svojoj braći po župama, moleći ih da ih zbog ratnih nedaća prihvate: “Poznavajući Vašu ljubav i razumijevanje, bez ikakve sumnje i s posebnim pouzdanjem šaljem Vam našu najmladju braću, da ih gledate kao oči u glavi” (str. 478). Ili se

očinski brine za pojedince: “Vidite iz naših nekrologa, da najveći broj umire u mladim godinama. Zar me ne mora boljeti, ako mi savjest prigovara da bih i ja mogao biti tome uzrokom? Pisano mi je, da je fra Luka bolestan. S druge strane znam da spava na hodniku. To mi je bilo veoma žao, jer se bojim, da ne bi bio nahladjen, da nije na hodniku dan i noć. Toj sam nezgodi htio doskočiti pošto pota” (str. 490). A braći u formaciji, koju šalje na župe, poslanicama, poput jednoć Pavla, upućuje tople i brižne riječi *ut consolentur corda ipsorum instructi in caritate et in omnes divitias plenitudinis intellectus in agnitionem mysterii Dei Patris Christi Iesu* (Kol 2,2): “Ako se i rastajemo, dušom i srcemo moremo biti blizu i sjedinjeni. Ipak ste medju braćom, koja vas vole i ljube. [...] Blagoslov Božji neka bude vrhu vas i neka vas prati kroz sav vaš život. Andjeli Božji neka bdiju nad vama kroz sve dane vašega žića” (str. 478–479).

Ova knjiga zato nije samo povijest franjevačke bogoslovije. Ona je povijest svakoga pojedinoga franjevca, bogoslovâ i profesorâ, i povijest njihova svetoga zajedništva. Povijest spasenja. A nju čine svi oni koji su se ugradili u jedan život. To su sveti prethodnici – u roditeljstvu, u vjeri, u odgoju, u poticanju, u hrabrenju, u opominjanju. Što je povijest osobe? Pogledajmo samo jedno ime. Fra Lujo Bubalo, nakon položenih privremenih zavjeta, filozofiju završava na Humcu, a bogosloviju u Mostaru

i Parmi. Poslije toga odlazi u Rim i tamo stječe lektorat iz teologije. Četiri sredine. Koliko li je to odgojitelja, koliko profesora, koliko redovničke braće! I, još konkretnije: koliko li je to uložena truda, ugrađena dobra, poticaja, savjeta, bodrenja, jačanja! Sve nam to govori samo jedno ime. A gdje su toliki drugi?

Skolastičko postavljanje istine kao *adequatio entis et mentis* ovdje tako živo dolazi do izražaja. Tko može duhom proniknuti u *entis*? Tko može, primjerice, i zamisliti stvarnost natpisa na širokobrješkom samostanu “brez kruha i krova”?! Čak i ako pročitamo potpuniji opis toga stanja: “U tadanjoj redovničkoj residenciji vladala je velika oskudica u hrani [...] tako, da su i sami bili i suha kruha gladni. Mladi pitomci na Čerigaju morali su i oni svu tu oskudicu osjećati i trpjeti, tako da su i suhi sjerkov kruh na komadiće dijelili i slijepetali, da kojem drugu ne bude krivo” (str. 13), tko ga može shvatiti?! Dobro o tom kaže fra Petar Bakula: “Morali smo se dakle boriti s golom bijedom dan i noć. Nema toga koji bi čitajući mogao sebi predstaviti, koliko su gorkih morali progutati osnivači ovog prvog samostana” (str. 14).

A opet, kadri smo te razmrvice istine povezati u veću cjelinu. Omogućuje nam to živo svjedočanstvo, opstanak hercegovačkih franjevaca do danas, polog autentičnosti. U jednome to posebno blista: oni, koji su bili poučavani u mudroslovlju i

bogoslovlju, pojeni na vjeri starih, pa i odaslani u svijet (kakva li ponosa za provinciju kad bi koji njezin član na nekom europskom sveučilištu obranio doktorat i tako dobio neizrečeno priznanje i onima koji su ga na studij u inozemstvu dostojno bili pripravili!) postajali su profesori da bi drugima predavali ono što su i sami bili primili i u čem su i sami bili poučeni (usp. 1 Kor 15,3; 2 Tim 3,14).

U svom je udesu, o kojem u knjizi iscrpno čitamo, svaki hercegovački franjevac dobrano nalik na apostola Pavla, koji se poradi evanđelja potucao gdje god ga prilike (i Duh!) gonjahu. I na svakoga se od njih mogu primijeniti Pavlove riječi: “Od Židova primio sam pet puta po četrdeset manje jednu. Triput sam bio šiban, jednom kamenovan, triput doživio brodolom, jednu noć i dan proveo sam u bezdanu. Česta putovanja, pogibli od rijeka, pogibli od razbojnika, pogibli od sunarodnjaka, pogibli od pogana, pogibli u gradu, pogibli u pustinji, pogibli na moru, pogibli od lažne braće; u trudu i naporu, često u nespavanju, u gladu i žeđi, često u postovima, u studeni i golotinji! Osim toga, uz drugo, salijetanje svakodnevno, briga za sve crkve. Tko je slab, a ja da ne budem slab? Tko se sablažnjuje, a ja da ne izgaram? Trebam li se hvaliti, svojom ću se slabošću hvaliti” (2 Kor 11,24–30).

Iako nedvojbeno neautentičan Pavlov spis, Poslanica Hebrejima u najstarije se vrijeme pripisivala tomu velikomu apostolu. U njoj autor, u

protuliku Staroga zavjeta, poziva na vjeru u Krista. Poimence apologetski navodi sve starozavjetne velikane vjere, koje u Heb 12,1 naziva “oblastom svjedoka”. Dokazivanje svjedocanstvom drugih, i to tolikim brojem svjedoka, u svakoj raspri ima veliku važnost. Pisac poslanice nuka Židove da se osvjedoče u Krista–Istinu, jer su svi oni, opremljeni samo golom vjedom, uvjerenošću u “zbiljnosti kojih ne vidimo” (Heb 11,1) poduzimali velika djela. Nije to dokazivanje učenošću. To je dokazivanje poviješću osoba. Jer ono, o čem se danas govori i čemu se danas nada, ima svoju izravnu lozu u predavanju i primanju. To nije olako odbacivao.

Nečega se sličnoga uhvatio i Dominus Flacius, istarski izdanak, tisućljeće i pol poslije. I on sastavlja *Katalog svjedokâ istine* koji su se, od samih početaka, trpeći odupirali primatu papinske vlasti – koji su, dakle, bili reformatori prije reformacije. Smisao je *Kataloga* da ohrabri reformirane kršćane koji žele živjeti “čisto” evanđelje, neopterećeno tradicijom i Crkvom koje ga, po njegovu mišljenju, kvare i razvodnjuju.

I jednomu i drugomu na srcu su bile vjera i istina, i jedan i drugi služe se najmoćnijim oružjem – pozivanjem na ulančani niz svjedoka. I jedan i drugi bili su životom besprijeekorni, te im je i namjera neokaljana. Ustvari, i jedan i drugi težili su istomu, pa su u želji svojoj bili jedno. Suprotstavitelj i protuborac njihovu vojevanju za

istinu nema posla s logikom i retorikom. Nego, želi li im na sudištu stati nasuprot, stat će nasuprot i životima tolikih. A tko njih može osuditi? Tko poznaje namisli ljudske?

I Knezovićeva je knjiga “katalog svjedokâ istine”, odnosno prodiranje u oblak svjedokâ. Kao i u djelu sličnoga naslova, a to je srednjovjekovni mistični spis *Oblak neznanja*, i ovdje se malo-pomalo prodire u oblak. Uviđom u život jednoga postaje jasniji život drugoga, a opet ostaje neka skrivenost koju je nemoguće dokraja proniknuti. I autor monografije o povijesti bogoslovije hercegovačkih franjevaca čini to gotovo poput povjesničara umjetnosti koji oprezno struže vapneni premaz da ne ošteti fresku koja se krije ispod njega. I on staje uz autora Poslanice Hebrejima i uz Vlačića, i on smjera jednomu (Jednomu). Nema te vlasti i nema toga sustava koji će opovrgnuti taj katalog, jer svjedoci žive i danas. Govoreći o povijesti, Knezović govori teološki, i on smjera jednomu: govori u vjeri i u istini (Istini) o vjeri i o istini (Istini) – a govori tako da daje govoriti onima o kojima piše – kroz pisma, izvatke iz kronika, kataloge studenata. I ondje gdje se strogo drži kronologije – u drugom poglavlju – ne zaobilazi naslov svoje knjige pa nas svako malo uvodi u studij bogoslovije: napucima o nastavi, ispitima i uspjehu pojedinih studenata na njima. Praktično tako stvara most između židovstva (Poslanica Hebrejima) i protestan-

tizma (Matija Ilirik) te pokazuje: kad je ulog čovjek, sva su tri kataloga ujedinjena, nema suprotstavljenosti. Čak i ono što ih dijeli postaje u brizi za čovjeka snaga jedinstva.

U popisu literature vidimo čime se sve autor služio, a do čega (kao u bilješci 294, ali i tada čedno, franjevački) nije mogao doći. Iz kritičkoga aparata (828 bilježaka) tek među recima iščitavamo koliko je valjalo ići u širinu da bi se razjasnio možda jedan ili drugi podatak. Istraživanje nije bilo samo knjiško: Knezović je i terenac, jer je u duhu kataloga koji je sastavio bio morao poći i zapodjenuti razgovor i s posljednjima u nizu svjedoka – današnjim nastavljačima svete franjevačke predaje na hercegovačkom tlu. Arhiv, također, nisu samo spisi: to je i arhivar koji se u njem snalazi, kao što je i knjižnica bez dobra knjižničara samo prašnjava prostorija. Jedino je tako moguće ocjeloviti sliku. Svima je njima i posebno zahvalio: “zahvaljujem [...] arhivaru Provincije [...] djelatnicima Franjevačke knjižnice u Mostaru kao i svima (a bilo ih je mnogo i mnogo) koji su mi na razne načine pomagali da napredujem tim bespućima povijesti franjevačkih visokoškolskih studija u Hercegovini” (str. 890). Hvalevrijedno je i stručnjaka dostojno da se starim franjevačkim piscima (primjerice, fra Ivanom Ančićem) nije služio onako, tek za potvrdu teze ili opis onodobnosti, kao većina nas danas, nego ih uzima kao relevantne teološke izvore, na istoj razini sa suvremenim teolozima. Tako je i sebe

oslikao znalцем upućenim u kraljevstvo nebesko *qui profert de thesauro suo nova et vetera* (Mt 13,52).

Da su franjevci u Hercegovini o(p)stali do danas, mogu zahvaliti onima od kojih su primili vjeru – ne u ispraznosti riječi nego u priljubljenosti uz vjerodostojnu riječ nauka (usp. Tit 1,9). To je pak najbolji e(u)logij njihovoj bogoslovlji – ne zgradama, nego živomu kamenju – i izvrsno svjedočanstvo Bonaventurinu uvidu da je cilj teologije praktičan – *ut boni famus*.⁵

Mislav Kovačić

⁵ Sveti Bonaventura, *Commentaria in quatuor libros sententiarum*, I, proemium, q. 3.